RİBA

(mal ve parada haksız artış, faiz)

Kur'an'da 7 yerde geçen riba, kelime anlamıyla, anamal ve anaparaya yapdan ilavedir. Kur'an terminolojisinde riba, Râgıb'ın hayranlık verici tespiti ile, makul olmayan artıştır. Din dilinde bu, emek karşılığı olmayan artış diye ifade edilir. Ve bu tespit bizi, Kur'an adına şunu söylemek zorunda bırakır:

Geleneksel yaklaşımların faiz diye tercüme ettikleri riba, esasında, sadece bir boyutu faiz olan çok daha genel bir kavramdır. Başka bir deyimle, riba kelimesinin herhangi bir dile tek sözcükle çevrilmesi mümkün değildir. En doğrusu, ribayı emek ve gayret karşılığı olmayan her türlü artış diye anlamaktır. Kur'an, "Allah ribayı silip yok eder, bağışları ise artırır." (Bakara, 276) diyerek ribanın, insanoğlunun egoizmini ve doymazlığını tatmin için giriştiği her türlü haksız kazanç anlamında geniş bir çerçevesi olduğuna dikkat çekmiştir.

Bu kısa açıklama bile, ribayı herhangi bir ekonomik sistemdeki faiz karşılığı kullanmak ve kavramı o çerçevede dondurmak konusunda dikkatli davranmak gerektiğini anlamak için yeterlidir. Her hal ve şartta faizin Kur'an'daki riba ile eşitlenmesi aldatıcı olabileceği gibi, adına 'faiz' denmeyen muhtelif vurgunların, haksız kazançların Kur'an'ın riba çerçevesi dışında olduğunu söylemek de yanıltıcıdır. Nitekim, günümüz dünyasında adına faizsiz banka denen bir dizi kuruluşun, ribacılıkla suçladıkları diğer bir dizi kuruluşun kazanç, yol ve metotlarını aynen izlemelerine rağmen, elde ettikleri gelirleri ribaya bulaşmamış kazanç ilan ettiklerini görebilmekteyiz. Oysaki, bu kuruluşların yaptıkları, mahiyeti aynı bir kazancın adını değiştirerek, bir hile-i şer'iye ile işin içinden çıkmaktan başka bir şey değildir.

O halde, hangi tür faiz Kur'an'daki ribanın karşılığı olabilir?

Şu bir gerçek ki, bu sorunun cevabı Müslüman araştırıcılar tarafından henüz kesin olarak verilebilmiş değildir. Esasen riba yasağını getiren ayet Kur'an'ın son ayetlerinden biridir ve Hz. Peygamber, bu ayetin getirdiği yasağı, Halife Ömer'in de belirttiği gibi, doyurucu örneklerle net bir biçimde ortaya koyamadan bu âlemden ayrılmıştır. Bize düşen, emek ve gayret karşılığı olmayan tüm kazançların riba kavramı içine girdiği yolundaki temel Kur'ansal anlayışı korumaktır.

ikinci olarak, riba kavramı içine girecek bir faizin reel değerler üzerindeki artışlarda söz konusu olacağı, nominal değerlerdeki fazlalaştırmaların riba yasağının dinsel ve mantıksal gerekçesi ile uyuşmayacağı bilinmelidir. Hz. Peygamber, ödünç verilen şeylerin ayniyle iadeleri sırasında yapılacak ilavelerin riba olduğunu belirtmiştir. Örneğin, bir ölçek arpanın yerine bir buçuk ölçek, bir altının yerine 2 altın almak ribadır. Banknotlar ise, reel değerleri olmadığından, mesela 100 lira karşılığında 110 lira almanın riba kavramı içine girip girmeyeceği tartışılacaktır. Çünkü banknot, sadece üzerine konan nominal değerle bir anlam ifade etmektedir.

Nominal değerdeki artışı riba yasağının içine kayıtsız şartsız sokmak, riba sömürüsünden kurtarılmak istenen insanları farkında olmadan bir başka haksız kazancın malzemesi durumuna getirmek olabilir.

O halde, bütünüyle nominal değerler üzerinden işleyen banka faizlerinin ve banka faizciliğinin, Kur'an'daki riba kavramı içine girdiğini söylemek her zaman isabetli olmayacaktır. Bununla birlikte, fıkıh verileri bize, çözüme götürebilecek önemli ipuçları vermektedir. Nominal değerlerdeki artışla ilgili tespitler bunların başında gelir.

Nominal değerlerdeki (itibarî paralardaki) rakam artışının riba olmadığının tespit ve tescili, çok erken bir devirde Hanefî, Hanbelî ve Mâlikî fıkıhçılar tarafından yapılmıştır. (Bu konuda bk. İbn Âbidin; *Tenbîhu'r-Rukûd alâ Mesâili'n-Nukûd,* 2/58; el-Bezzâzî, 5/510; Beşir Gözübenli; *Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba* , (makale), 1.Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi Tebliğleri, Konya (Kombad Yay.), 1997, s. 659)

Kuveyt Finans Kurumu'nun hazırlık çalışmalarını yapan komisyonun isteği üzerine bir rapor yazan Muhammed Bakır es-Sadr,

meslektaşlarından temel bazı noktalarda ayrılarak şu görüşleri öne çıkarmıştır: (bk. Karaman, 29)

1. Parasını bankaya koyanlar, zarara ortak edilmemelidir,

2. Faizsiz bankalar, giderlerini karşılamak üzere bazı mallarını (sermayelerinin bir kısmını. Banka için para, mal hükmündedir) klasik bankalara yatırıp faiz almalıdır. (Zaten bu yol, hemen tüm 'faizsiz banka' mensuplarınca kullanılmaktadır. Bunun böyle olduğunu bu işlerle ilgilenen herkes biliyor.)

Pakistan'ın 'her alanda İslamî esaslara dönüş' projesinin bir uzantısı olarak, devlet başkanı Zıyaulhak, Eylül 1977'de, 'İslam Düşüncesi Konseyi'nden faizsiz ekonominin hazırlık çalışmalarını yapmasını istedi. Bunun üzerine, ülkedeki fıkıh uzmanlarından 15 kişilik bir heyet oluşturuldu ve bu heyet, hazırladığı raporu 1980 yılında Meclis'e sundu. Raporu değerlendiren Meclis, tam bir faizsiz ekonomiye geçilinceye kadar yararlanılabilecek bazı yolları ve yöntemleri belirledi. Bunlar içinde vadeli satışlara izin vardır. Hatta vadeli satışlarda, belirlenen fiyatlara ayrıca bir miktar kâr ilavesi de normal sayılmıştır, (bk. Karaman, *İslama Göre Banka ve Sigorta,* 36)

Anılan raporda, bu çarelerden çok daha önemli olarak şu öneri dikkat çekmektedir: "Mevduat ve ödemelerin para değerlerindeki değişmelere bağlı kılınması." Buna göre, bankaya para yatıranlar ve bankadan kredi alanlar ödeme gününde hesaplaşmayı, paranın değer kaybını göz önünde tutarak yapacaklardır. Bu noktada ölçü, yine rapora göre, ya enflasyon oranı olacaktır, yahut da geleneksel bankaların esas aldıkları oranlar, (bk. Karaman, age. 38)

Gerçek şu ki, Kur'an, riba yasağını, paranın ekonomide dolaşmasını sağlamak için getirmiştir. Bu amaca köstek değil, destek olan mevduat bankacılığını, sırf 'faiz' sözcüğüne takılarak ve Kur'an'ın makaasıdı (amaçları) içine giren bir gelişmeyi yok sayarak haram ilan etmek, dinin ruhuna terstir. Bu terslik yüzündendir ki İslam dünyası genelinde, özellikle Osmanlı düzeninde parasal sermayenin ticaret ve sanayi alanına akması mümkün olamamıştır.

Bunun mümkün olmaktan çıkarılmasına yol açan 'dini yanlış

anlama'nın Osmanlı ülkesinde Müslüman tüccarlara ödettiği fatura gerçekten yıkıcıdır, yürekler acısıdır. Yabancı uyruklu veya azınlıklardan meslektaşlarıyla yarışma imkânı, bir yanlış anlama yüzünden elinden alınmış Müslüman tüccar, kendi ülkesinde kendi eliyle âdeta tutsak hale getirilmiştir. Durumu daha iyi anlamak için şu gerçeğe bakmak yeterlidir:

20. yüzyılın başlarında bile, İstanbul nüfusunun yarıdan fazlasını oluşturan Müslümanlar Osmanlı Bankası tarafından çıkarılan devlet tahvillerinin sadece yüzde 18'ine sahip bulunuyorlardı. Gerisi gayrimüslim tüccarların elinde, onların yararına çalışıyordu.

Şu bir gerçek ki, Kur'an'ın getirdiği riba yasağının temel amacı, ihtiyacını gidermek için borç almak zorunda kalan yoksulun büsbütün mahvolmasını önlemek ve onu, çaresizlerin kanını emen kodaman zümreye karşı korumaktır. Yani, "riba yasağı, ihtiyaçlarını karşılamak için borçlanmak zorunda kalan fakir kesimin istismar edilmesine karşı bir yasamadır..." (Ebu Zeyd, *Dinsel Söylemin Eleştirisi,* 24) Bu itibarla, sırf kâr amacıyla kurulmuş olan ve parayı bir tedavül aracı olmaktan çok, bir ticarî emtia gibi alıp satan ve bu arada mûdilere kârdan pay dağıtan bankacılığı ribanın işletildiği kurum gibi göstermek dinin ruhuna da ekonomik gerçeklere de aykırıdır. Mısırlı bilgin Ebu Zeyd, haklı olarak şu sonuca varıyor:

"Bugünkü bankalar riba esasına göre işlememektedir; tam tersine, tasarruf sahiplerine kâr payı (ribh) vermekte, borçlulardansa getiri (faide) almaktadır. Dolayısıyla, modern bankacılık sistemleriyle Kur'an'ın haram kıldığı ve alanlar için şiddetli azap vaat ettiği riba arasında en küçük bir ilişki söz konusu değildir..." (Ebu Zeyd, age. 197)

Riba ile ilgili ayetlerde dikkati çeken noktalardan biri de, bu illete en çok Yahudilerin tutulduğu ve ribanın bu kavmin zulüm araçlarından biri olduğu yolundaki tespittir, (bk. 4/161)